

прізвище необхідно звертати особливу увагу, оскільки воно свідчить про внутрішню / родову сутність людини. Наприклад, лідер не може асоціюватися з вітром / морозом / тілесними вадами, які проєктуються на справи, що ним здійснюються. Пор.: „Щоб <...> вівся, як вітер” [4, 98].

Називання однокореневими, позбавленими позитивного значення прізвищами, повертає нас у часи постійних воєн, позбавляє батьківства, урівнюючи з яничарами. Відомо, що людьми без роду і племені легше керувати.

1. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі найменування. – К., 1984; Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття. – Ужгород., 1970; Суперанская А.В. Из истории русских календарных имён // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах. – К., 1986; Демчик М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVII ст.. – К., 1988; Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К., 1977; Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища. – К., 1990.
2. Веселовский С.В. Ономастикон. Древнерусские имена, прозвища и фамилии. – М., 1974.
3. Чубинський П.П. Мудрість віків. Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського: У 2 кн. – К., 1995. – Т.1.

В. Волошенко

ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ КНС (НА МАТЕРІАЛАХ ДОНБАСУ)

Комітети незаможних селян відомі як організація, що була створена у 1920 р. для впровадження серед селянства більшовицьких владних ініціатив і найбільш активно „проявила” себе у перші та останні роки свого існування (аналіз передусім цих періодів діяльності КНС дозволив зарубіжним та вітчизняним дослідникам визначити їхнє місце у системі компартійної диктатури [1; 2; 3; 4]). Хоча у науковій літературі вже висловлювалася думка про неоднозначне сприйняття радянським керівництвом ролі КНС протягом їхнього існування [2; 4], а деякі автори взагалі доходили висновку про те, що організація мала низькі показники працездатності [5; 6; 7; 8], наразі й досі у загальному вживанні побутує спрощений погляд на комнезами тільки як на „бойове знаряддя партії”. Більш детальний розгляд процесу функціонування організації, зокрема, такого аспекту як зміни у структурі КНС, дозволяють глибше зрозуміти не тільки те значення, яке надавалося ним центральними органами управління на різних етапах їхнього існування, але й спробувати детальніше роздивитися механізм реалізації влади на місцях. Предметом окремого розгляду це питання не ставало, хоча побіжно підіймалося у роботах В. Іжевського, Е. Яковлева, І. Слизького, М. Колісника, Ф. Ускова, М.Березовчука [9, 68; 10, 14; 11, 57; 12, 17; 13, 40; 14, 19]. У центрі уваги цієї розвідки – процес змін у структурі КНС, розглянутий на локальному матеріалі Донбасу (маються на увазі території, які у 1920 – 1925 рр. входили до складу

Донецької губернії, у 1925 – 1930 рр. – Сталінської, Маріупольської, Артемівської, Луганської та Старобільської округ, у 1930 – 1932 рр. – 17 районів, що влітку 1932 р. увійшли до складу Донецької області).

Отже, об'єктом дослідження є суспільно-політичні процеси в Україні 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст., предметом – комітети незаможних селян.

У законах про КНС 1920 – 1921 рр. передбачалося створення тільки сільських (далі – сКНС) і волосних комнезамів. Загальне керівництво організацією здійснювалося по лінії НКВС. На місцях облік роботи комнезамів мали вести губернські і повітові відділи управління [15, 58 – 70; 16, 55 – 64]. У положенні ВУЦВК про перереєстрацію комнезамів від 30 липня 1921 р. вже йшлося про те, що на губернських і повітових з'їздах мали бути обрані комісії у справах незаможних [17, 147], і у серпні на місця надіслали положення про організацію підвідділів КНС при відділах управління виконкомів [18, 8]. У Донбасі їхнє створення проходило влітку 1921 р. [19, 18].

Період підпорядкування комнезамів НКВС позначався найбільш виразними антиселянськими діями членів КНС. Політична значущість комітетів підтверджувалася наданням ним у 1921 р. статусу „організації державного значення” [16, 55]. Та вже у цей час унаочнилася проблема необхідності постійної підтримки існування комітетів „зверху”: у 1920 р. їхню роботу у регіоні поновлювали за допомогою спеціальних загонів військових, „відповідальних” працівників, промислових робітників тощо. У 1921 р. на фоні послаблення цієї „підтримки”, а також дій повстанців та впливу голоду, відбулося масове скорочення чисельності комнезамівців, поширювалися „ліквідаційні” настрої щодо КНС [7; 20]. У 1922 р. були законодавчо обмежені адміністративні повноваження КНС [4, 203], тоді ж розпочалося утворення їхньої вертикалі управління. У лютому на II Всеукраїнському з'їзді КНС було обрано Всеукраїнську комісію незаможних селян (з 1923 р. – Центральна комісія незаможних селян, з 1925 р. – Всеукраїнська центральна комісія незаможних селян (ВЦКНС)), яка мала проводити свою роботу через центральний відділ КНС при НКВС, а на місцях – через відділи управління виконкомів [11, 75]. При підвідділах КНС губернських і повітових відділів управління мали бути утворені комісії незаможних селян [21, 33]. У законі про КНС 1922 р. існування цих комісій не передбачалося [22, 1], але у Донбасі їх і не створювали, бо завідувач губернського підвідділу КНС „не вважав” це необхідним [23, 15]. Донецьку губернську комісію незаможних селян (далі – гКНС) було обрано у 1923 р. [24, 6].

У травні 1923 р. управління комітетами було передано з відання НКВС до ВУЦВК [9, 68]. 11 липня ВУЦВК затвердив постанови про ліквідацію відділу КНС при НКВС та однойменних підвідділів на місцях та порядок обрання комісій незаможних селян. Комісії мали знаходитися при виконкомках, але звіти відтепер треба було надсилати і до ЦКНС [25, 837, 851].

У Донецькій губернії реорганізація окружних підвідділів КНС у комісії незаможних селян (далі – оКНС) розпочалась у липні 1923 р. [26, 299]. Більш-менш швидко вона проходила тільки у Маріупольському та Таганрозькому округах. Лише під тиском губвиконкому та губпарткому на початку 1924 р. вдалося досягнути оформлення окружних апаратів КНС, що являли собою міжвідомчі комісії з трьох осіб, які, у різних комбінаціях, могли бути членами парткомів, виконкомів, земельного управління, селянської секції, районних

комісії незаможних селян (далі – рКНС) тощо. Районні комісії частіше за все складалися з представників районних земвідділів та парткомів, але до січня 1924 р. апарати рКНС були сформовані не повсюдно, районні керівники нерідко самовільно знімалися з роботи, частими були перекинення апаратників до роботи в інших організаціях [27, 8 – 16, 19 – 29]. Для губпарткому складним завданням був пошук „якісних” працівників на селі [28, 54]. Під час чистки КНС у 1923 р. унаочнилася некомпетентність голів низових організацій [29, 4 – 6]. Незадовільним залишався рівень налагодження зв'язків між рКНС і сКНС, ще гіршим він був із хутірськими відділеннями [30, 5], хоча у 1924 р. з'явилася нова форма роботи: до сіл, в яких не існувало окремих комітетів, направлялися уповноважені найближчих сКНС [27, 19 – 29].

Ситуацію ускладнювало й неврегульоване становище з оплатою праці членів президій КНС (у Донбасі це питання було вирішене найгірше в УРСР [31, 16]). Хоча у 1920 – 1921 рр. законодавчо підтверджувалося право членів президій сільських та волосних КНС на отримання зарплатні у розмірі окладів членів виконкомів [15, 65; 20, 55], на місцях це не забезпечувалося. У 1922 р. члени президій низових КНС були переведені на місцеве утримання, а у 1923 р. залишилися без будь-якої гарантованої оплати [21, 33, 837], у зв'язку з чим змушені були постійно „відволікатися” на пошуки засобів існування для своїх родин [23, 15]. У листопаді 1923 р. працездатними вважалися лише до 50% всіх низових комітетів [32, 1]. На IV Всеукраїнському з'їзді КНС у 1924 р. підкреслювалося, що у Донбасі роботу комнезамів поставлено погано [7, 187]. Бездіяльною була більшість низових комітетів Бахмутського та Юзівського округів, майже всі – у Шахтинському, Старобільському та Луганському, дещо краще справи йшли у Маріупольському та Таганрозькому округах [20, 97].

Враховуючи „формулу” формування керівного складу місцевих КНС та умови їхньої праці, не дивує ні формальне ставлення їхніх працівників до проведення поточної роботи, ні той рівень „довіри”, який виказували ним селяни. У 1922 р. в окремих волостях члени КНС не відвідували загальних зборів й не знали своїх функцій [33, 5]. З числа обслідуваних восени 1923 р. комнезамів Донбасу засідання президій регулярно проводилися у 48,6% комітетів, загальні збори – у 62,6% [34, 13]. Це становище зберігалось й надалі. Так, у 1926 р. у Старобільському окрузі у 70% всіх комітетів за рік не було проведено жодних зборів, у 1927 р. у Сталінському окрузі збори відвідувало не більше 30% членів КНС [35, 40; 36, 3]. Основною причиною невідвідування зборів було те, що там розглядалося мало питань, які дійсно турбували селян.

І все ж, до 1925 р. функціонування вертикалі влади КНС у Донецькій губернії дещо усталилося, що, принаймні, призвело до збільшення загальної чисельності комнезамівців [8, 133 – 134]. Утім, проведена у 1925 р. реорганізація комнезамів й перетворення їх на „добровільне громадське об'єднання” (до речі, відтоді всі КНС, від низових до окружних, мали називатися „комітетами” незаможних селян [37, 41 – 43]) укупі з ліквідацією губернських центрів призвела до затяжного хаосу в роботі місцевих комітетів, над якими тяжіли ще й старі проблеми. Погане фінансове забезпечення працівників президій КНС призводило до того, що вони проводили роботу „на власний розсуд” [38, 79 – 91]. У Сталінському окрузі у 1926 р. частина апарату взагалі не була обізнана у справах КНС [39, 43 – 51]. У 1927 р. на Маріупольщині розповсюдженими були випадки, коли селяни-хлібороби

відмовлялися від головування у сКНС, а на чолі комнезамів ставали службовці сільрад, кооперацій, а то й продавці горілки [40, 17 – 21]. Недаремно комнезами порівнювали з „формальним чиновницьким апаратом” [36, 54]. Навесні 1929 р. „безсистемною” вважалася робота сКНС Старобільського округу, зі всіх обслідуваних комітетів тільки у двох робота серед бідноти дістала жаданих партією розмірів [41, 6]. На Луганщині на початку 1930 р. за бездіяльність було знято 42 голови сКНС [42, 12]. Ні до чого не призвели й намагання держави організувати систему контролю діяльності комнезамів через ревізійні комісії КНС [17, 365, 463; 43, 95].

Не зважаючи на причини гальмування роботи серед бідноти, „зверху” продовжували надходити накази про необхідність її широкого залучення до лав комнезамів. За розпорядженням ВЦКНС від 7 квітня 1926 р. самостійні сільські комітети дозволили утворювати не тільки в селах з сільрадами [44, 62], хоча, напр., Сталінський оКНС у віддалених селах ініціював створення дільничних осередків [38, 79 – 91]. З березня 1927 р. роботу мали налагоджувати по кутках великих сіл [45, 1 – 12]. Цікаво, що у Маріупольському окрузі, через уповноважених, її проводили й у 1926 р. На хуторах КНС створювалися, якщо набиралося 50 членів [46, 11]. Більше прагнення ставати комнезамівцями виказувала біднота з центрів сіл [44, 354].

Попри всі організаційні заходи, КНС, як єдина „опора партії на селі”, себе вже не виправдовували, що призводило до спроб їхнього „клонування”. Так, згідно з постановою оргбюро ЦК РКП(б) від 24 травня 1926 р., при всіх виборних органах на селі мали бути створені групи бідноти [47, 152]. В УРСР вони фактично були додатком КНС й мали сприяти захисту біднотою своїх „класових інтересів”, але сенсу їх існування не розуміли навіть члени комітетів [35, 40 – 56; 50, 716].

У 1928 р., після чергової зміни економічного курсу, розпочався новий етап активізації „роботи серед бідноти”, все голосніше залунали вимоги створення „міцного бідняцько-батьрацького блоку”. З 1928 р. стали проводити „районні конференції бідноти вкупі з КНС” [49, 34 – 35]. У 1930 р. комнезами знов були оголошені „бойовими органами керівництва класовою боротьбою”, а їх новою складовою частиною мали стати наймитсько-незаможницькі групи при колгоспах (далі – ННГ) [17, 389 – 393]. Опріч партійні настанови, робота з утворення ННГ просувалася досить кволо по всій території УРСР, напр., у Старобільському окрузі на 357 колгоспів існувало тільки 25 наймитсько-незаможницьких груп [50, 6; 51, 4 – 6]. З перевірених у липні 1932 р. 244 ННГ УРСР непрацездатними були 52%, діяльність же 33% визнавалась „поганою” [52, 5 – 10].

Після скасування окружного адміністративного поділу і до 1933 р. відбулася остаточна децентралізація роботи й самих комнезамів. Хоча ВЦКНС продовжувала існувати, але роботу було зосереджено на рівні низових комітетів. Серед обслідуваних у липні 1932 р. комітетів тільки 11% всіх РКНС працювали „добре” [52, 60 – 62]. У розпал голодомору 1932-1933 рр., 8 березня 1933 р., Г.І. Петровським було підписано постанову ВУЦВК про ліквідацію КНС [17, 395].

Таким чином, хоча організаційні заходи, які проводилися державою по лінії КНС, і не завжди приносили жаданих результатів, але в цілому становлення вертикальної структури організацій на території Донбасу відбувалося відповідно до владних настанов. Те, що при цьому не враховувалися інтереси селян, у тому числі і тих, кого було залучено до

комнезамів, врешті-решт негативно відбивалося на загальній працездатності об'єднання. Недостатньо ефективна робота КНС змушувала владні органи шукати додаткових засобів впливу на бідноту, але нові утворення були пов'язані з комнезамами й не відрізнялися від них рівнем працездатності. Втім, широке пропагування фактів їхньої успішної діяльності і „зростання” „підтримки” влади біднотою мало значний ідеологічний вплив. У подальших студіюваннях є сенс детальніше розглянути співвідношення діяльності активістів КНС та їх рядових членів, розібратися, наскільки кожна з цих груп була однорідною, що їх представниками очікувалося від перебування в організації.

1. Mace James E. *The Komitety Nezamozhnykh Selyan and Structure of Soviet Rule in the Ukrainian Countryside, 1920 – 1933* // *Soviet Studies*, 1983. – Vol. XXXV.
2. Кульчицький С.В. *Комітети незаможних селян // Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921 – 1928 рр.)*. – К., 2000.
3. Ганжа О.І. *Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 – 1927) / НАН України, Ін-т історії України*. – К., 2000.
4. Капустян Г.Т. *Комітети незаможних селян у системі радянсько-більшовицької політики // Український селянин*. – 2005. – Вип.9.
5. Пігідо Ф. *Україна під більшовицькою окупацією*. – Мюнхен, 1956.
6. Іваненко В.В., Голуб А.І., Удод О.А. *Очищення правдою*. – К., 1997.
7. Гребеннікова О.В. *Комітети незаможних селян Донецької губернії в 1920-1925 рр. // Південна Україна ХХ ст.* – ЗДУ, 1998. – №1(4).
8. Волошенко В.О. *Комітети незаможних селян в Донбасі // Історичні і політологічні дослідження*. – 2003. – №3/4 (15/16).
9. Іжевський В. *Коротка історія Комітетів Незаможних Селян на Україні*. – Х., 1924.
10. Яковлев Є. *Комітети незаможних селян*. – Х., 1925.
11. Слизький І.Ф. *Історичний нарис боротьби і діяльності комітетів незаможних селян України*. – Б.м., 1933.
12. Колісник М.К. *Вступ // Комітети незаможних селян Харківщини 1920-1933рр. Зб. документів і матеріалів*. – Х., 1961.
13. Усков Ф. *Комнезами України в період воєнного комунізму і переходу до НЕПУ*. – К., 1950.
14. Березовчук М.Д. *Комнезами України в боротьбі за соціалізм*. – К., 1965.
15. *Обзор организации комитетов незаможных селян*. – Б.м., 1920.
16. *Сборник важнейших положений, декретов и распоряжений по советскому строительству*. – Ч.1. – Х., 1921.
17. *Комітети незаможних селян України (1920-1933)*. Зб. документів і матеріалів / Ред. І.К. Рибалки – К., 1968.
18. *Державний архів Донецької області (далі – ДАДО)*. – Ф. Р-1259. – Оп. 1 – Спр. 1.
19. *Советское строительство в Донецкой губернии*. – Бахмут, 1921.
20. Волошенко В.О. *Основні напрями діяльності КНС в Донбасі у 1920-1924 рр. // Нові сторінки історії Донбасу: Ст.8. – Донецьк, 2000.*
21. *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України (далі – ЗУ України)*. – №2. – 8-20 січня 1922.
22. ДАДО – Ф. 1п. – Оп. 1. – Спр. 1124.
23. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО У)*. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1298.
24. ДАДО. – Ф. Р-57. – Оп. 1 – Спр. 32.
25. *ЗУ України*. – Ч. 27. – 7 вересня 1923.
26. ДАДО. – Ф. Р-1245. – Оп. 1 – Спр. 2.
27. ДАДО – Ф. 1п. – Оп. 1. – Спр. 2236.
28. *Годовой отчет Донецкого губернского комитета КП(б)У*. – Бахмут, 1923.

29. ДАДО – Ф. 1п. – Оп. 1. – Спр. 1441.
30. ДАДО. – Ф. Р-1245. – Оп. 1 – Спр. 39.
31. З'їзд незможних Селян України. 4 (1924). – Б.м., 1924. – Ч.1.
32. ДАДО – Ф. 1п. – Оп. 1. – Спр. 1094.
33. ДАДО. – Ф. Р-1245. – Оп. 1 – Спр. 5.
34. ДАДО – Ф. 1п. – Оп. 1. – Спр. 1586.
35. ДАДО. – Ф. Р-57. – Оп. 1 – Спр. 140.
36. Державний архів Луганської області (далі – ДАЛО). – Ф. Р-2241. – Оп. 1 – Спр. 5.
37. ДАДО. – Ф. Р-57. – Оп. 1 – Спр. 46а.
38. ДАДО. – Ф. Р-57. – Оп. 1 – Спр. 107.
39. ДАДО. – Ф. Р-57. – Оп. 1 – Спр. 92.
40. ДАДО. – Ф. Р-1245. – Оп. 1 – Спр. 99.
41. ДАЛО. – Ф. 4 п. – Оп. 1 – Спр. 450.
42. ДАЛО. – Ф. 34 п. – Оп. 1 – Спр. 1075.
43. ДАДО. – Ф. Р-57. – Оп. 1 – Спр. 137.
44. ДАДО. – Ф. Р-1245. – Оп. 1 – Спр. 53.
45. ДАДО. – Ф. Р-1245. – Оп. 1 – Спр. 111о.
46. ДАДО. – Ф. Р-1245. – Оп. 1 – Спр. 46.
47. Кукушкин Ю.С. *Сельские Советы и классовая борьба в деревне.* – М., 1968.
48. ДАДО. – Ф. Р-57. – Оп. 1 – Спр. 145.
49. ДАДО. – Ф. Р-1245. – Оп. 1 – Спр. 111е.
50. ДАЛО. – Ф. Р-332. – Оп. 1 – Спр. 200.
51. КНС і наймитсько-незможницькі групи в колгоспах. – Х., 1931.
52. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф.Р-257. – Оп. 1 – Спр. 1222.

В. Гоцуляк

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК І СУЧАСНИЙ СТАН КОЗАКОЗНАВСТВА

Козакознавство – окрема міждисциплінарна наука, що систематично досліджує генезу та еволюцію, систему цінностей та світогляд, державницьку ідею українського козацтва, політичну систему та інституційну модель Української козацької держави, міжнародні відносини та дипломатію, боротьбу за об'єднання Право- та Лівобережної України, військову організацію та воєнне мистецтво, Запорозькі Січі, козацтво Слобідської України, етнічні та етнокультурні аспекти феномена українського козацтва, православні традиції Війська Запорозького, право і судочинство, геральдичні традиції, контакти і зв'язки з західноєвропейським світом, козацтво в системі Російської і Турецької імперії, Кубанське козацьке військо, „Вільне козацтво” в Українській революції 1917 – 1921 рр., увічнення пам'яті про козацьку добу, сучасне українське козацтво, історіографію, джерелознавство, архітектуру, природно-географічні умови, пісенну, народну та танцювальну творчість.

Зазначені критерії не є остаточними, оскільки бурхливий розвиток на межі ХХ – ХХІ ст. і конституціонування козакознавства народжує нові напрями, як от вивчення політичної культури політичної еліти Української козацької держави другої половини ХVІІ – ХVІІІ ст., що є перетином історії і політології. У цьому контексті яскравіше уявляється і проблема „Політичної еліти України-Гетьманщини та її політична культура”, адже йдеться про політико-культурне спрямування на інституції політичної системи Гетьманщини, комплекс